
Dr Emina HEBIB
Filozofski fakultet
Beograd

Pregledni naučni rad PEDAGOGIJA LXII, 3, 2007. UDK: 371.14

POJMOVNO-TERMINOLOŠKO ODREĐENJE SAMOREALIZACIJE NASTAVNIKA U ŠKOLSKOM KONTEKSTU

Rezime: Polazeći od ideje da škola treba da predstavlja podsticajan institucionalni okvir individualnog razvoja ne samo učenika nego i nastavnika, u radu se daje pojmovno-terminološko objašnjenje procesa samorealizacije nastavnika u školskom kontekstu. Kao polazna osnova za određenje samorealizacije kao procesa razvoja celovite ličnosti, ostvarenja individualnih potencijala i vrhunske ljudske potrebe, u radu se koriste učenja predstavnika marksističke, egzistencijalističke i personalističke filozofije i radovi predstavnika humanističke psihologije. Na osnovu analize u literaturi razrađenih određenja pojmova okolina i sredina, pojam i termin kontekst u radu se objašnjava kao fizičko i socijalno okruženje pojedinca i značenje koje ono ima za njegov razvoj. Povezujući data objašnjenja pojmova samorealizacija i kontekst, samorealizacija nastavnika u školskom kontekstu u radu se opisno određuje kao proces individualnog razvoja nastavnika koji se dešava kroz ostvarivanje profesionalne uloge nastavnika u školi. Razvoj nastavnika u školi determinisan je fizičkim i socijalnim obeležjima školske institucije, ali i aktivnim i konstruktivnim odnosom nastavnika prema postojećim okolnostima.

Ključne reči: samorealizacija, kontekst, nastavnik, škola kao kontekst, samorealizacija nastavnika u školskom kontekstu.

Uvod

Škola kao društvena institucija specifične delatnosti predmet je proučavanja različitih nauka, što rezultira različitim metodološkim pristupima u analizi strukture i sadržaja školske institucije i karakteristika vaspitno-obrazovnog procesa koji se u njoj ostvaruje. Škola se može posmatrati i kao institucionalni kontekst razvoja pojedinaca, učesnika školskog rada i života, pre svega učenika i nastavnika. Pošto su položaji učenika i nastavnika u nastavnom procesu i školskoj instituciji međusobno povezani i zavisni (a istovremeno refleksija obeležja društvenog konteksta i sistemskih i institucionalnih rešenja), obezbeđivanje mogućnosti za razvoj nastavnika na profesionalnom i

ličnom planu u školi je bitan preduslov ostvarivanja očekivanih učeničkih postignuća. Potrebno je, stoga, na teorijskom i praktičnom planu razraditi mogućnosti da škola predstavlja podsticajan institucionalni okvir individualnog razvoja učenika i samorealizacije nastavnika. Početni korak u razradi ideje o školi kao kontekstu samorealizacije nastavnika na teorijskom planu jeste objašnjenje značenja pojmova *samorealizacija* i *kontekst*.

Ove pojmove, međutim, nije lako definisati. Oni se koriste u različitim naučnim oblastima, pri čemu se različito tumači njihovo osnovno značenje i sadržaj i koriste raznovrsna prateća terminološka rešenja. Pošto je pitanje samorealizacije pojedinca pre svega filozofsko-antropološki i psihološki fenomen, opisno određenje procesa samorealizacije nastavnika u školskom kontekstu moglo bi se utemeljiti na razvijenim saznanjima iz tih oblasti.

Filozofsko-antropološka i psihološka tumačenja procesa samorealizacije

Polazište u objašnjenju pojma *samorealizacija* mogla bi predstavljati jedna celovita teorija ličnosti koja stavlja naglasak na realizaciju ljudskih potencijala kao cilja kojem se teži u razvoju. Mada je, verovatno, korene ideje o potpunom i celovitom razvoju ljudskih potencijala moguće naći još kod antičkih filozofa, problematika razvoja ljudskih potencijala kao osnova izgradnje jedne celovite teorije ličnosti posebno je prisutna u radovima filozofa marksističke filozofije, filozofije egzistencije i personalističke filozofije (Pešić-Golubović, 1966) i radovima psihologa tzv. humanističke orijentacije.

U filozofsko-antropološkom tumačenju procesa samorealizacije težište se stavlja na pitanje odgovornosti čoveka da realizuje optimum ljudskih potencijala (Opalić, 1979). Autori filozofsko-antropološke orijentacije tumače samorealizaciju kao višeslojan i holističan proces kojim se ostvaruju ljudski potencijali, a rezultat toga je i jedan mogući ljudski atribut – samorealizovanost zrelih ličnosti. Psihološko određenje kategorije samorealizacije ističe dijalektičku međuzavisnost samorazvoja pojedinca i uslova koji ga omogućavaju, tj. pitanje socijalizacije individue i odnosa individualnog i društvenog identiteta (Opalić, 1979). Autori koji su po svom osnovnom opredeljenju psiholozi koriste sintagmu *razvoj ličnosti* za određenje suštine ljudskog života, a raspravu o samorealizaciji direktnije povezuju sa problematikom ljudske motivacije i o samorealizaciji govore kao o jednoj ljudskoj potrebi, na najvišem mestu u hijerarhiji ljudskih potreba.

U tekstu koji sledi umesto predstavljanja u celini različitih filozofsko-antropoloških i psiholoških učenja o ličnosti i njenom razvoju, poziv na određeno teorijsko saznanje i učenje, ideju ili misao pojedinog autora navodi se kao polazište za objašnjenje samorealizacije kao procesa ostvarenja ljudskih potencijala i kao vrhunske ljudske potrebe.

Samorealizacija - proces ostvarenja ljudskih potencijala

Tumačenje samorealizacije kao procesa kojim se ostvaruju ljudski potencijali pretpostavlja i podrazumeva zadržavanje na pitanjima smisla i suštine ljudskog postojanja, tj. cilja čovekovog života, uloge aktivnosti i produktivnosti u razvoju ličnosti, uslova za ostvarivanje individualnih potencijala, lične odgovornosti za sopstveni razvoj i pitanju integracije i zrelosti ličnosti.

U objašnjavanju osnovnog smisla i cilja ljudskog postojanja i suštine ljudske prirode u filozofsko-antropološkim radovima koriste se termini: *ljudska realizacija, ostvarivanje ljudskih snaga, personalizacija...*, a u psihološkim radovima najčešće sintagma *razvoj ličnosti*. Prema idejama marksističke filozofije, fundamentalna ljudska potreba je samostvarenje čoveka, njegova ljudska realizacija (Pešić-Golubović, 1966), pa se kao cilj čovekovog života može odrediti ostvarivanje individualnih potencijala i mogućnosti (Fromm, 1986 a). Smisao čovekovog života, bivstvovanja, prema predstavnicima filozofije egzistencijalizma, jeste u samom životu, egzistenciji. Način na koji čovek egzistira definiše biće čoveka pre svega kao mogućnost bića i kao samorazumevanje mogućnosti. Ostvarenje svojih mogućnosti jeste proces stalnog samopotvrđivanja koji se nikada ne završava (Heidegger, 1988). Proces personalizacije, tj. ostvarenje ličnosti, predstavlja suštinu čovekovog života prema mišljenju predstavnika personalističke filozofije. Polazeći od toga da je ličnost konkretna egzistencijalnost, jedinstveni fenomen, naglašava se ono što je specifično ljudsko i što čoveka razlikuje od drugih živih bića. U jedinstvu psihičkog života, totalitetu psihičkog doživljavanja (intelektualne aktivnosti se ne mogu odvojiti od emocionalnih i voljnih) razvija se samosvest kao specifičan ljudski odnos čoveka prema svetu koji se manifestuje u otvorenosti i stalnom prevazilaženju i sebe i sveta (Scheler, 1987). Psiholozi humanističke orijentacije naglašavaju da se o ličnosti, pa time i o smislu i osnovnom cilju celokupnog života, može govoriti samo kao o razvoju ličnosti, procesu u kojemu je jedan od vrlo važnih kapaciteta individuacija, formiranje individualnog stila života koji je samosvestan i samokritičan (Olport, 1997). Razvoj ličnosti je, dakle, svojevrsno stremljenje ka napred, ka budućnosti (Rodžers, 1985). O tom kretanju ka napred i budućnosti možemo govoriti i kao o procesu samorealizacije.

Bez obzira na to da li o osnovnom smislu i cilju ljudskog postojanja i čovekovog života govore kao o ostvarenju ljudskih potencijala, ostvarenju ličnosti, personalizaciji ili razvoju ličnosti, svi navedeni autori naglašavaju da je u tom procesu posebno značajna aktivnost pojedinca. Ono što čoveka čini čovekom jeste njegova aktivnost, delatnost, tj. proizvodni život (Marx i Engels, 1953). Kroz aktivnost, svoju praktičnu delatnost čovek postaje stvaralac – on menja prirodu, ali i sebe samog. Ono što motiviše ljudsku delatnost jeste u prvom redu potreba da čovek ostvari sebe – samorealizacija i samoafirmacija. Produktivnost je način ostvarivanja ljudskih potencijala i rezultat je stvaralačke aktivnosti (Fromm, 1986 a). Predstavnici filozofije egzistencijalizma u naglašavanju značaja aktivnosti čoveka koriste termin *kreacija*. Oni smatraju da čovek sam osmišljava svoju egzistenciju svojom kreacijom, i to čini u svakom momentu dokle god je čovek. Odgovor na pitanje šta je čovek jeste, dakle, u njemu samom, u njegovom aktivnom odnosu prema sebi (Sartre, 1964). Prema mišljenju predstavnika personalističke filozofije, čoveku je svojstvena specifična aktivnost – kreacija situacije i istovremeno samoostvarenje ličnosti (personalizacija). U aktu personalizacije sadržana je dvostruka aktivnost: transformacija objektivnog sveta i stalno razvijanje individualnih sposobnosti (Mounier, 1953).

Povezano sa pitanjem značaja aktivnosti u razvoju ličnosti jeste i pitanje odgovornosti pojedinca za sopstveni razvoj, jer je čovek odgovoran da ispolji sve svoje snage i ostvari svoje potencijale (Fromm, 1986 a). Odgovornost čoveka za sopstvenu egzistenciju i razvoj podrazumeva i mogućnost izbora načina egzistiranja i pravaca i stepena razvoja (Sartre, 1964; Heidegger, 1988). Naglašavanje produktivnosti i stvaralačkog odnosa prema sopstvenom životu kao pretpostavke razvoja ličnosti i izdvajanje indivi-

dualne odgovornosti za sopstveni razvoj ne znači zanemarivanje činjenice da se razvoj ličnosti dešava uvek u određenom fizičkom i društvenom kontekstu.

Kao najvažniji element fizičkog i društvenog konteksta ističu se druge osobe i komunikacija i saradnja sa drugima, pošto je ispoljavanje individualnih potencijala moguće samo kroz zajedničko delovanje ljudi (Marx i Engels, 1953). Jedino u uslovima zajedničkog delovanja i života moguće je da se pojedinac razvija (Heidegger, 1988). Ličnost se ostvaruje u akciji subjekta, ali ona nije subjektivnost otepljena i izolovana od objektivnih uslova. Komunikacija i kooperacija jesu osnovna pretpostavka procesa personalizacije (Mounier, 1953). Odnos ličnosti kao svesnog subjekta sa svetom podrazumeva i da se stvori tzv. personalna zajednica koja će biti i strukturom i duhom orijentisana ka razvoju ličnosti i svih njenih individualnih karakteristika. Psiholozi humanističke orijentacije naglašavaju da je potrebno poznavati uslove u kojima se odvija razvoj ličnosti kako bi se sam taj proces razumeo, odnosno, da bi se razumeo pojedinac potrebno je razumeti kontekst (Olport, 1997). Zbog važnosti uslova u kojima se odvija razvoj ličnosti može se reći i da je sastavni element tog procesa integracija ličnosti u socijalnu zajednicu (Adler, 1978). To znači i da se proces razvoja ličnosti dešava u određenim uslovima koje i sam pojedinac svojom aktivnošću stvara. S druge strane, kao važna pretpostavka razvoja ličnosti izdvaja se komunikacija i interakcija sa drugima. Svaki pojedinac je odgovoran prema samome sebi da, kao prvo, prepozna vlastite potencijale i ispoštuje svoju različitost (pri čemu je podjednako važno priznati pravo na razliku drugima), drugo, da uradi sve što je u njegovoj moći da stvori uslove povoljne za realizaciju i razvoj vlastitih potencijala, i treće, da bude spreman da se angažuje na prilagođavanju, ali i preispitivanju i menjanju postojećih okolnosti. »Čovek nije mašina u tom smislu što će neprestano obavljati isti rad, već on može da odgovara zahtevima spoljnog sveta na idealan način samo ako je u saglasnosti sa samim sobom. I obratno, može se prilagoditi sopstvenom unutarnjem svetu i postići saglasnost sa samim sobom samo onda ako je prilagođen uslovima okoline« (Jung, 1969; 65). Ličnost se ostvaruje u uzajamnoj akciji subjektivnog (individualnih dispozicija) i objektivnog, u dodiru i komunikaciji (s prirodom i drugim individuama), ličnost je proces neprestanog samoprevazilaženja da bi se postigla integracija ličnosti (Pešić-Golubović, 1966). Smisao i suština čoveka i njegovog razvoja jeste stalno približavanje sve potpunijem integritetu ličnosti.

O integritetu ličnosti može se govoriti i kao o zrelosti i mentalnom zdravlju. Samorealizovana ličnost mogla bi se odrediti i kao zdrava i zrela ličnost. Da li nam se time problem oko definisanja ovog pojma smanjuje ili povećava? Neki od već pomenutih psihologa koriste navedene sintagme *zdrava i zrela ličnost* ponekad kao objašnjenje pojma samorealizacija ličnosti, a ponekad zrelost ličnosti objašnjavaju njenom samorealizacijom. Međutim, primetno je i to da je veći broj autora umesto precizne definicije pojmova *zdrava i zrela ličnost* pribegao navođenju karakteristika zdravih i zrelih ličnosti. O samoostvarenim ljudima može se govoriti kao o psihološki zdravim osobama koje krasi sledeća svojstva: uspešnije opažanje stvarnosti i lagodniji odnosi sa njom; prihvatanje sebe, drugih, prirode; spontanost, jednostavnost, prirodnost; usredsređenost na probleme; osobina izdvojenosti – potreba da se bude sam; autonomija, nezavisnost od kulture i sredine; volja i aktivnost; neprekidna svežina doživljavanja; mistični doživljaj; vrhunski doživljaj; osećanje zajedništva (čovekoljublje); dublji i čvršći međusobni odnosi (duboke veze sa malim brojem ljudi); demokratsko slaganje karaktera; razlikovanje sredstava i krajnjih ciljeva, dobrog i zlog; filozofski, prijateljski smi-

sao za humor; stvaralaštvo; otpor prema enkulturaciji i prevazilaženje bilo koje pojedinačne kulture (Maslov, 1982). O zdravoj ličnosti može se govoriti i kao o ličnosti koja je dostigla svoj identitet (Erikson, 1976), koja je mentalno zdrava, produktivna i neotudena osoba, osoba koja se odnosi prema svetu sa ljubavlju i koja upotrebljava svoj razum da objektivno shvati realnost, koja doživljava sebe kao jedinstveno, individualno biće, a u isto vreme oseća da je jedno sa ostalim ljudima (Fromm, 1986 b). Takva ličnost je ličnost koja postaje, »/.../ to je osoba koja je otvorenija prema svim elementima iskustva, osoba koja razvija svoje potencijale, osoba koja prihvata lokus kontrole, osoba koja uči da živi život kao participant u fluidnom tekućem procesu u kojem stalno otkriva nove aspekte same sebe kroz vlastito iskustvo« (Rodžers, 1985; 124).

Izgleda da se o zdravoj i zreloj ličnosti i o integritetu ličnosti ne može govoriti kao o završenom stanju, već pre kao o različitim stepenima postignute zrelosti i integriteta ličnosti. »Zrelost ličnosti je psihološki konstrukt koji označava stepen postignute integracije ličnosti, stepen postignutog sklada između razvojnih potencijala i postignuća i stepen uspešnosti integracije u društvenu sredinu, uz vođenje računa o potrebama drugih ljudi, osnovnim normama ponašanja i osnovnim vrednostima sredine kojoj čovek pripada« (Hrnjica, 1982; 189). Ako zrelost ličnosti definišemo kao stepen postignute ravnoteže između identiteta i integriteta jedne ličnosti (Hrnjica, 1982), onda je moguće povući paralelu između pojmova *zrelost ličnosti*, *integritet ličnosti* i *samorealizacija*.

Zrelost ličnosti ispoljava se kroz procese prilagođavanja i socijalizacije, ali u meri da se ne narušava autonomija ličnosti (Golubović, 1997). Dakle, o zdravoj i zreloj ličnosti govorimo onda kada imamo na umu ličnosti koje su ostvarile svoje potencijale, odnosno, o ličnosti koja se samorealizovala možemo govoriti kao o zdravoj i zreloj ličnosti.

Ono što kao pitanje logično sledi jeste – da li uopšte postoje zdrave i zrele ličnosti, da li postoje ličnosti koje su se samorealizovale ili se radi o nedostižnom idealu? Ili, pitanje: da li je samorealizacija proces kojim se ostvaruju ljudski potencijali ili odlika zrele ličnosti? Čini se da jedno drugo ne isključuje već se nadopunjuje jer je pretpostavka zrelosti ličnosti ostvarenje njenih potencijala, ali samorealizovanost, ostvarenje ljudskih potencijala i zrelost ličnosti treba posmatrati kao cilj kojem čovek stalno teži, a ne kao završeno stanje.

* * *

Na osnovu prethodno rečenog, samorealizaciju je moguće razumevati kao proces individualnog razvoja čiji je rezultat zrelost, integritet ličnosti, tj. njena samorealizovanost. Takvo razumevanje procesa i pojma samorealizacije moglo bi se sažeto izložiti kroz sledeće stavke:

1. Samorealizacija nije trenutno, završeno stanje, samorealizacija nije skup osobina ličnosti ili skup karakteristika ili elemenata opisnog stanja ličnosti, već proces koji vodi ka ostvarenju cilja ili poželjnog stanja kome pojedinac teži i prema kojem se kreće, a ono se može označiti kao postizanje što višeg stepena zrelosti i integriteta sopstvene ličnosti.

2. Samorealizacija kao proces ostvarenja individualnih potencijala otkriva ono što je neponovljivo i jedinstveno u strukturi i doživljavanju ličnosti, a ne samo opštevažeće karakteristično za većinu ili za određenu grupu ljudi. Samorealizacija kao proces svojstven svakom ljudskom biću ima i individualno aksiološko obeležje (predmet samorealizacije je autonomni vrednosni sistem ličnosti). Stoga je neophodno u procesu

proučavanja samorealizacije baviti se pitanjem individualnih razlika i osobnosti ličnosti.

Međutim, naglašavanje individualnih razlika u ovom kontekstu u određenoj meri dovodi u pitanje mogućnost naučnog istraživanja fenomena samorealizacije jer su navedeni pojmovi u empirijskim istraživanjima teško upotrebljivi, skoro nepodložni operacionalizaciji, u okviru njih je teško utvrditi univerzalne kriterijume. Taj problem može se izbeći ukoliko se istraživanja kojima je predmet samorealizacija usmere na proučavanje fenomena ljudske motivacije, potreba i interesovanja pojedinca, individualnih potencijala i uslova za njihovu realizaciju.

3. Samorealizacija predstavlja proces prepoznavanja, identifikacije, ispoljavanja i realizacije individualnih potencijala. Da li će se ti potencijali uspeti prepoznati i izraziti, zavisi od individualnih kapaciteta. Pojedinaac u različitim sferama svoje delatnosti i svog postojanja mora da uloži napor i trud da ostvari svoje potencijale. To znači da proces samorealizacije podrazumeva produktivnost pojedinca, tj. njegovu stvaralačku aktivnost i preuzimanje odgovornosti za sopstveni razvoj. Ali ostvarivanje individualnih potencijala zavisi i od sredinskih uslova, pa je samorealizacija determinisana obeležjima konteksta.

4. Samorealizacija pojedinca podrazumeva saradnju i razmenu sa drugima i u tom procesu se na jedinstven način pokazuje paralelnost i jedinstvenost odvijanja procesa personalizacije (individuacije) i socijalizacije.

Iako se radi o kategoriji koja je vrednosno obojena (kako sistemom društvenih vrednosti, naučnih vrednosti u određenoj naučnoj disciplini ili teorijsko-metodološkoj orijentaciji, tako i sistemom ličnih, individualnih vrednosti nekog autora), kao i o kategoriji koja je dinamična, procesualna, a ne statična, moguće je i naučno opravdano baviti se proučavanjem tog procesa, ali sa naglaskom na pokušaju otkrivanja njegovog odvijanja, a ne preciznog definisanja njegovih produkata. Jer »dobar život je proces, a ne stanje. To je smer, a ne destinacija« (Rodžers, 1985 ; 186).

Samorealizacija - vrhunska ljudska potreba

Iako je samorealizacija ličnosti usko povezana sa pitanjem ljudskih potreba i motivacije, otvara se pitanje da li je samorealizacija samo jedna, doduše specifična, vrhunska ljudska potreba ili je samorealizacija ličnosti rezultat ostvarivanja različitih ljudskih potreba.

Potrebama kao fenomenom bave se mnoge društvene nauke (ekonomija, antropologija, sociologija, psihologija itd.), što rezultira brojnošću pristupa u objašnjenju ovog problema, kao i brojnošću i različitosti određenja pojma potrebe.

Ukoliko potrebe odredimo kao dinamičko-aktivističke procese objektivno-subjektivnog održavanja stvarnosti i pokretačku snagu razvoja društva i pojedinca, naglašavamo i objektivni (društveno determinisan) i subjektivni (individualno determinisan) karakter potreba, procesualnost, tj. dinamiku potreba i njihovu aktivističku prirodu (Savićević, 1989). Ako motivaciju posmatramo kao proces pokretanja aktivnosti čoveka, usmeravanja njegove aktivnosti na određene objekte i regulisanja te aktivnosti radi postizanja određenih ciljeva (Rot, 1981), možemo zaključiti da motivacija nije izdvojeno stanje organizma nego konstanta, opšte svojstvo svakog organizmičkog stanja (Maslov, 1982), odnosno, osnovna pokretačka snaga čovekovog života (Olport, 1997).

Kod pojedinih predstavnika humanističke psihologije primetan je i pokušaj klasifikacije ljudskih potreba, pa se može, doduše grubo, zaključiti da im je svojstveno gledište o tzv. »nižim« i »višim« potrebama (pri čemu potrebu samorealizacije svrstavaju u drugu grupu). Osnovne ljudske potrebe, prema navedenom učenju, mogu se podeliti u pet grupa: fiziološke potrebe, potreba za sigurnošću, potreba za pripadanjem i ljubavlju, potreba za cenjenjem i potreba za samoostvarivanjem (Maslov, 1982). Više potrebe se filogenetski ili evoluciono kasnije razvijaju, manje su presudne za goli opstanak, njihovo zadovoljenje može biti odloženo, zahtevaju više preduslova za ispunjenje, subjektivno su značajnije (prepoznati sopstvene više potrebe značajno je postignuće), njihovo zadovoljenje dovodi do individualizma, ličnog integriteta i autonomije (Maslov, 1982). Slično prethodnom, može se govoriti i o dva reda motiva: motivima nedostatka i motivima rasta (Olport, 1997).

Potreba za samorealizacijom, ukoliko sledimo prethodno izložene ideje, mogla bi se nazvati potrebom rasta. »Razlika između motivacije usled pomanjkanja i motivacije izrastanja prećutno podrazumeva da samoostvarenje po sebi nije motivisana promena osim ako motivaciju shvatimo u potpuno novom smislu. Samoostvarenje, postizanje potpunog razvoja i ostvarenja potencijala organizma sličnije je izrastanju i sazrevanju nego obrazovanju navika i asocijaciji posredstvom nagrade, tj. ono nije stečeno spolja već je prirodno razvijanje iznutra onoga što jedva primetno u njemu već postoji« (Maslov, 1982; 267–268). Potrebu za samorealizacijom ne treba, dakle, shvatati kao osećanje nepostojanja i nedostatka nečega u organizmu što vuče na aktivnost kojom će se ponovo uspostaviti narušena ravnoteža, već kao tendenciju aktiviranja svih kapaciteta pojedinca, njegovog celokupnog razvoja. Takvu motivaciju ne bismo mogli nazvati motivacijom za uspostavljanje mira i ravnoteže – homeostatičkom, već motivacijom za promenom ili razvojem.

Samorealizacija nesumnjivo jeste ljudska potreba, ali je to potreba čije zadovoljenje vodi napredovanju i razvoju čoveka. Pretpostavka javljanja ove potrebe jeste zadovoljenje potreba nižeg ranga, ali se ona može posmatrati i kao potpuno samostalna potreba koja se nalazi na vrhu piramide ljudskih potreba. To znači da se potreba za samorealizacijom javlja kao rezultat zadovoljenja drugih, po svojoj poziciji nižih na lestvici, ljudskih potreba.

* * *

Tumačenje samorealizacije kao ljudske potrebe ne isključuje mogućnost i potrebu razumevanja samorealizacije kao procesa razvoja individualnih potencijala čiji je rezultat ostvarivanje različitih ljudskih potreba. Razumevanje samorealizacije kao ljudske potrebe moglo bi se sažeto izložiti u sledećem:

1. Samorealizacija je ljudska potreba koje je imanentna svakom ljudskom biću i koja je na vrhu piramide ljudskih potreba po značaju za celokupni život i razvoj pojedinca. Potreba za samorealizacijom je viša ljudska potreba ili potreba razvoja.

2. Kao potreba razvoja, samorealizacija je generičko svojstvo čoveka, ali će napredovanje, tj. razvoj za svakog pojedinca značiti drugačiji, svojstven pravac kretanja, pa je ona potreba koju krasi krajnji individualizam, tj. jedinstvenost za razliku od nižih potreba, koje se kod većine ljudi ispoljavaju, pa čak i zadovoljavaju, na istovetan ili barem sličan način.

3. Zadovoljavanje (a ne zadovoljenje!) potrebe za samorealizacijom dovodi do formiranja zrelih i integrisanih ličnosti. Do kog stepena će pojedinac uspeti u samorea-

lizaciji zavisice od individualnih sposobnosti i spremnosti za prolaženje kroz proces samootkrivanja i samorazvoja i situacionih i opštih društveno-kulturnih uslova (među njima bitno mesto zauzima i stepen zadovoljenja elementarnih, nižih potreba) koji mogu delovati podsticajno ili ograničavajuće na pojedinca.

4. Potreba samorealizacije je specifična iz tri razloga. Prvo, osobenost pojedinca i individualne razlike koje postoje među ljudima govore u prilog tome da je ono što je potencijal individue zaista jedinstveno, neponovljivo i osobeno. Samorealizovati se znači upravo razviti tu svoju jedinstvenost. Moglo bi se pojednostavljeno reći da je potreba za samorealizacijom potreba pojedinca da ostvari svoje potencijale i potrebe. Drugo, da bi realizovao svoje potencijale i potrebe, pojedinac mora biti spreman da ih otkrije i prepozna u sebi, a potom da preuzme odgovornost i uloži lični napor da se oni razviju i iz latentnog pređu u manifestno stanje. Posebno je to značajno kada su kontekstualni i širi društveni faktori nepovoljni za razvoj pojedinca. Zadovoljenje ove potrebe više nego drugih podrazumeva ispunjenje preduslova i na ličnom, subjektivnom i na užem i širem društvenom planu. Treće, za razliku od homeostatičkih potreba, koje se redovno javljaju i traže svoje zadovoljenje u pravilnim vremenskim rasponima, ali uglavnom u istim pojavnim oblicima, potreba za samorealizacijom je, kao potreba razvoja, specifična. Ona se javlja u različitim pojavnim oblicima zbog individualnih razlika i zbog neprestanog kretanja napred životnog ciklusa, stalnog rasta i otkrivanja novih, neistraženih polja u vlastitoj ličnosti. Zbog toga se kod potrebe za samorealizacijom ne može ni govoriti o potpunom zadovoljenju.

Fizičko i socijalno okruženje pojedinca kao kontekst njegove samorealizacije

Samorealizacija pojedinca dešava se u interakciji sa sredinom u kojoj pojedinac živi i deluje, pa ljudske sposobnosti i njihovo ostvarenje zavise u velikoj meri od većih društvenih i institucionalnih okvira ili konteksta individualne aktivnosti (Bronfenbrenner, 1997).

U antropološkoj, sociološkoj i psihološkoj literaturi češće se javljaju pojmovi *sredina* i *okolina* od pojma *kontekst*. Ukoliko se ne koriste kao sinonimi, *okolina* se najčešće određuje kao fizičko okruženje, a *sredina* kao fizičko i socijalno okruženje pojedinca.

U najvećem broju određenja pojma *sredina* primetan je naglasak na utvrđivanju strukture sredine (tj. sadržaju pojma), a ne na načinima njenog funkcionisanja i na objašnjavanju jednosmernog uticaja koji sredina vrši na pojedinca. Ukoliko sredinu shvatamo kao determinantu individualnog ponašanja, pod socijalnom sredinom možemo razumovati sve forme i tipove uticaja kojim okolina kao organizovana situacija deluje na individuu (Pešić-Golubović, 1966). Sredina je u tom slučaju složeni splet okolnosti u kojima se odvija život pojedinca, tj. sklop komponenti socijalnog i kulturnog konteksta u kojima se pojedinac konstituše i razvija svoje dispozicije (Golubović, 1997), odnosno, kompleks socijalnih i kulturnih uslova koji utiču na prirodu individue ili zajednice (Krasner, 1980).

Moguće je kada se raspravlja o odnosu pojedinac – sredina i položaju pojedinca u određenim sredinskim okolnostima govoriti kao o međuzavisnosti, a ne jednosmernom uticaju okolnosti na individualno ponašanje. Aktivan, stvaralački odnos čoveka prema sopstvenom životu podrazumeva da je on subjekt fizičke i socijalne sredine. »Sredina u osnovi predstavlja sistem komponenti u međusobnoj interakciji i čovek

pojedinačnik nikako ne može biti izuzet iz tog zbivanja, jer sistem funkcioniše zahvaljujući njemu, pa i radi njega« (Despotović, 1991; 50). Čovek nije samo rezultat ni proizvod okolnosti u kojima živi, već je i u stanju da same okolnosti menja i proizvodi. Međuza-visnost čoveka i sredine, međutim, ne sme biti shvaćena doslovno i bezuslovno iz dva razloga. S jedne strane, time bi se izgubilo iz vida postojanje sredina koje su do te mere represivne da dozvoljavaju kao jedini poželjan oblik individualnog ponašanja poslušnost (postojanje krutih, teže modifikovanih pravila, normi, pa čak i društvenih zakona jedan je od načina očuvanja postojećih sistema). S druge strane, umanjila bi se važnost individualnih razlika među pojedincima u pogledu spremnosti da se angažuju na oblikovanju okolnosti u kojima žive i postojanje ljudi koji zbog manje odgovornosti (koja je nužan element aktivnog odnosa prema stvarnosti) prihvataju i manje slobode.

Ukoliko krenemo od stava da je karakterističan odnos čoveka prema okolnostima intervencija i promena, a ne puko prilagođavanje (Golubović, 1997), spremnost pojedinca da evaluiira, preispituje i menja date okolnosti ukoliko je to potrebno mogla bi se razumevati kao značajna pretpostavka procesa samorealizacije. Iz prethodnog sledi da okolina i sredina ljudskog delovanja i razvoja ne označavaju prost zbir stvari i pojava oko pojedinca, već uslove koji deluju olakšavajuće ili otežavajuće na aktivnost pojedinca (Džui, 1970). Naglašavanje značaja situacionih okolnosti kao olakšavajućih ili otežavajućih delujućih sila na individualno ponašanje i značenje koje one imaju za pojedinca rezultira mogućnošću da se ne govori o okolini ili sredini u kojoj se pojedinac samorealizuje, već o kontekstu njegove samorealizacije.

Kontekst se, dakle, može razumevati kao fizičko i socijalno okruženje pojedinca i značenje koje ono ima za njegov razvoj. Ukoliko krenemo od nekih od definicija pojmova i termina *sredina* i *okolina* koje se u literaturi mogu naći, pod fizičkim okruženjem mogle bi se podrazumevati sve fizičke, u najširem smislu reči, karakteristike okoline pojedinca, od fizičkih objekata koji ga okružuju do njenih teritorijalnih (geografskih), prostornih i vremenskih obeležja. Socijalno okruženje odnosi se, najšire rečeno, na psihosocijalne karakteristike sredine kojoj pojedinac pripada i u okviru koje živi i deluje. Socijalni procesi, događaji i situacije, delovanje formalnih i neformalnih grupa kojima pojedinac pripada, organizacije i institucije u kojima se aktivira i njihova obeležja, podela uloga, prava i obaveza među pojedincima, odnosi između pojedinaca i grupa, norme i pravila ponašanja... samo su neki od elemenata socijalnog okruženja. Fizičko i socijalno okruženje se, dakle, odnosi na svojevrsan zbir okolnosti, tj. uslova i činilaca koji delom determinišu individualno ponašanje i delovanje.

U datom određenju pojma i termina kontekst posebno je, međutim, naglašeno značenje koje niz datih, objektivnih okolnosti ima za pojedinca i njegov razvoj. Interakcija pojedinca i okolnosti može se posmatrati, kao što smo već rekli, ne samo kao prilagođavanje, već i kao preispitivanje i menjanje postojećeg stanja u težnji ka stvaranju povoljnijih uslova za sopstveni razvoj. Okolnosti se, dakle, mogu posmatrati kao objektivno date i kao kreacija pojedinca. Ovakvo razumevanje konteksta proizlazi iz stava da je razvoj pojedinca rezultat istovremenog i paralelnog odvijanja procesa individualizacije (personalizacije) i integracije u socijalnu zajednicu, da je individualno ponašanje rezultat dispozicija, ali i objektivnih okolnosti, a da je razvoj pojedinca, između ostalog, rezultat stvaralačkog i kritičnog odnosa prema aktuelnim okolnostima.

Situacione okolnosti mogu se posmatrati na širem društvenom planu (kao makro-društveno-kulturni kontekst) i na užem planu – planu mikrokonteksta: lokalne zajednice, institucije, grupa kojima pojedinac pripada (porodica, profesionalne grupe i

sl.) itd. Institucionalni okviri su, bez obzira na specifičnost namene pojedine društvene institucije, refleksija društvenih okolnosti, ali i relevantan zaseban kontekstualni okvir. Među institucijama posebno mesto zauzima škola kao kontekst razvoja pojedinca zbog njene funkcije i osnovne delatnosti.

Samorealizacija nastavnika u školskom kontekstu

Polazeći od izloženih filozofsko-antropoloških i psiholoških tumačenja procesa samorealizacije, ovaj pojam mogli bismo opisno odrediti kao proces ostvarivanja individualnih potencijala pojedinca sa ciljem približavanja zrelosti i integritetu vlastite ličnosti. Potreba za samorealizacijom kao vrhunska ljudska potreba jeste generičko svojstvo čoveka. Zadovoljenje potrebe za samorealizacijom znači ostvarenje što višeg stepena integriteta vlastite ličnosti. Pretpostavke samorealizacije su aktivnost pojedinca i preuzimanje odgovornosti za sopstveni razvoj, ali stepen zadovoljenja potrebe za samorealizacijom zavisi i od okolnosti u kojima se odvija razvoj pojedinca.

Ukoliko pokušamo da konkretizujemo prethodno opisno određenje, pod samorealizacijom pojedinca u institucionalnom kontekstu mogli bismo razumovati proces ostvarivanja individualnih potencijala i potreba, tj. individualnog razvoja koji se dešava kroz aktivnost, tj. delovanje pojedinca u okvirima određene uloge u instituciji. Iz toga sledi da se samorealizacija pojedinca u institucionalnom kontekstu dešava pre svega kroz proces profesionalnog delovanja i razvoja. Samorealizacija pojedinca kroz ostvarivanje profesionalne uloge, tj. sistema obaveza, prava i aktivnosti koje određena uloga podrazumeva, određena je fizičkim i socijalnim obeležjima institucije koja imaju značenje objektivnih okolnosti individualnog delovanja i ponašanja, pa time i razvoja. Proces samorealizacije pojedinca u institucionalnom kontekstu podrazumeva ne samo prilagođavanje postojećim okolnostima nego i menjanje ograničavajućih okolnosti.

Povezujući prethodna dva opisna određenja, pod samorealizacijom nastavnika u školskom kontekstu mogli bismo podrazumovati proces ostvarivanja individualnih potencijala i potreba, tj. razvoja nastavnika kao celovite ličnosti koji se dešava kroz ostvarivanje profesionalne uloge nastavnika u školi. Samorealizacija nastavnika određena je fizičkim i socijalnim obeležjima školske institucije koja imaju značenje objektivnih okolnosti delovanja i ponašanja, pa time i profesionalnog razvoja i razvoja nastavnika na ličnom planu. Složenost sadržaja i strukture školske institucije determiniše da se fizička i socijalna obeležja škole odnose na sve sadržajno-strukturalne komponente škole i njihove sastavne elemente (socijalni sistem škole, školski program u značenju celokupnog rada i života škole, tj. sve aktivnosti i procese kojima se ostvaruje osnovna školska delatnost, ali i koji predstavljaju odliku funkcionisanja škole kao institucije, organizaciju rada u školi i organizaciju školske institucije, kao i sistem upravljanja i rukovođenja školskim radom i životom). Proces samorealizacije nastavnika podrazumeva konstruktivan odnos prema okolnostima koji se odnosi na analizu okolnosti u kojima će se delovati, planiranje sopstvenog delovanja u skladu sa okolnostima u kojima se deluje, afirmaciju podsticajnih okolnosti i preispitivanje i menjanje ograničavajućih okolnosti.

Literatura:

1. Adler, A. (1978): *Individualna psihologija*, Prosveta, Beograd;
2. Brofenbrenner, J. (1997): *Ekologija ljudskog razvoja*, ZUNS, Beograd;
3. Despotović, M. (1991): *Radna sredina i obrazovanje*, Institut za pedagogiju i andragogiju, Beograd;
4. Džui, Dž. (1970): *Vaspitanje i demokratija*, Obod, Cetinje;
5. Erikson, E. (1976): *Omladina, kriza, identifikacija*, Pobjeda, Titograd;
6. Fromm, E. (1986a): *Čovjek za sebe*, Naprijed, Zagreb;
7. Fromm, E. (1986b): *Zdravo društvo*, Naprijed, Zagreb;
8. Golubović, Z. (1997): *Antropologija u personalističkom ključu*, Gutenbergova galaksija i Valjevska štamparija, Beograd – Valjevo;
9. Heidegger, M. (1988): *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb;
10. Hrnjica, S. (1982): *Zrelost ličnosti*, ZUNS, Beograd;
11. Jung, K.G. (1969): *Lavirint u čoveku*, Savremena administracija, Beograd;
12. Krasner, L. (ed.) (1980): *Environmental Design and Human Behavior, A Psychology of the Individual in Society*, New York: Pergamon Press;
13. Marx, K. i Engels, F. (1953): *Rani radovi*, Kultura, Zagreb;
14. Maslov, A. (1982): *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd;
15. Mounier, E. (1953): *Le personnalisme*, Paris: Presses universitaires de France;
16. Olport, G. V. (1997): *Nastajanje, osnovna razmatranja za psihologiju ličnosti*, Mond, Beograd;
17. Opalić, P. (1979): »Psihološki aspekti kategorije samorealizacije«, *Psihologija*, br. 1, str. 101–113;
18. Pešić-Golubović, Z. (1966): *Problemi savremene teorije ličnosti*, Kultura, Beograd;
19. Rodžers, K. (1985): *Kako postati ličnost*, Nolit, Beograd;
20. Rot, N. (1981): *Psihologija ličnosti*, ZUNS, Beograd;
21. Sartre, J. P. (1964): *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo;
22. Savićević, D. (1989): *Konceptija obrazovnih potreba u andragogiji*, ZUNS i IPA, Beograd;
23. Scheler, M. (1987): *Položaj čovjeka u kosmosu*, Veselin Masleša, Sarajevo.

* * *

TERM DETERMINATION OF SELF REALIZATION OF TEACHERS IN THE SCHOOL CONTEXT

Summary: Starting from the point that the school can present encouraging institutional frame of individual development of both students and teachers, there is term explanation of the process of self-realisation of teachers in school context. As a basic point for determination of self realisation as a process of development of the whole personality, realization of individual potentials and the most important human needs, we use in this paper we are using some postulates of Marxism, existentialism and personality philosophy and there are some works of the representatives of humanistic psychology. Based on the analysis of reference books of determined terms of environment and surroundings, the term context in the work is explained as physical and social environment of the individual and the importance it has for its development. Connecting given explanations of the terms of self-realisation and the context, self-realisation of the teacher in the school context has been described in the paper as a process of individual development of a teacher happening in realization of a professional role of a teacher at school. Development of a teacher at school is determined by physical and social features of the school institution, but as well as active and constructive relation of the teacher towards existing circumstances.

Key words: self-realisation, context, teacher, school as context, self-realisation of a teacher in school context.

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ШКОЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме: В работе дается понятийно-терминологическое объяснение процесса самореализации преподавателя в школьном контексте, исходя из положения, что школа должна быть учрежденной средой, побуждающей индивидуальное развитие не только учащегося, а и преподавателя. Исходным пунктом определения самореализации как процесса развития личности в целом, осуществления индивидуальных задатков и потребностей человека, в работе использованы учения представителей марксистской, экзистенциалистской, и персоналистской философии и работы представителей гуманистической психологии. Анализом основ определений, разработанных в литературе понятий (окружение, окружающая среда), понятие контекст в работе обозначено как физическое и социальное окружение и его значение для развития отдельного человека. Связывая данные объяснения понятий самореализация и контекст, самореализация преподавателя в школьном контексте определяется описательным путем как процесс индивидуального развития преподавателя, который осуществляется через профессиональную деятельность в школе. Развитие преподавателя в школе зависит не только от физических и социальных характеристик школьного учреждения, но и от активного и психического отношения преподавателя к существующим обстоятельствам.

Ключевые слова: самореализация, контекст, преподаватель, школа как контекст, самореализация преподавателя в школьном контексте.